

և ես մեռեալ եմ, նա կենսատու է: Բայց քեզ՝ որ ուրացողդ ես, կայ և մնայ հուր գեհնին, և խաւարն արտաքին. լալ աչաց և կրճել առամանցն, ի տարտարոսն ներքինն և ի սառնամանիքն անդրնդային:

Այն է Յիսուս. Իս ուրացող չեմ, այլ զճշմարտն ասեմ: Բայց դու տգէտ ես և անիմայ. թէ ի քեզ իմաստութիւն կայր կամ թէ գիտութիւն ունէիր, մինչև ի յայս դու բժշկած էիր: Ապա ոչ ի քեզ հաւատ կայր, և ոչ յառաքեալն զօրութիւն բժշկութեան:

Այն անդամալոյծն. Առաքեալն զօրութեամբ և անուամբն Քրիստոսի առնէին զքանչելիան, որպէս և ցուցանէ աւետարանն Քրիստոսի և պատմութիւն սուրբ առաքելոցն Քրիստոսի:

Այն է Յիսուս. Առաքեալն պարապ և անբան մարդիկ էին. Թուղթն շատ՝ և թանաքն յուղ՝ զոր ինչ և կամեցան, զայն գրեցին:

Իւ բարկացաւ անդամալոյծն և ասաց. Զիմոր լուսացաւ ի վերայ մեր օրս այս, որ տեսի զանհաւատ զայրս զայս հոյհոյիչ: Ի բաց գնա յինն, մի թէ ամենակարող պաշն Քրիստոսի զքեզ իրբեւ զիս առնէ: Ես հաւատացեալ եմ և հաւատում ի Քրիստոս Աստուած, որ մարմնացաւ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ: Նա որ բժշկեաց զվէրս Աղամայ չարչարանօք խաչին իւրոյ, նա ողջացնէ զիս: Նա որ զլազարոս չորեքօրեայ մեռեալն յարոյց, նոյն ինքն և յիս զթայ և տայ ինձ առողջութիւն:

Յայնժամ զթացաւ ի նա Յիսուս, և քաղցր բարբառով ասաց նմա. Արի ա՛ռ զմահինս քո և գնա՛:

Իւ նոյն ժամայն յարեաւ այրն ողջ անդամօք, երազաքայլ ոտիւք, յաղողական ձեռօք, պնդակազմ բազկօք, լուսապայծառ աչօք: Երթայր հաստատուն՝ և փառաւոր առնէր զԱստուած և այլ ոչ եւ տես զՅիսուս:

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅՐԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒԹԵԱՆՑ

ՎՐԱՑ

Ֆիմրի « Հայոց մատենագրութիւն » . — Բիւտմէր « Թուղթ երկմատար » . — Զօլպմիամ « Երգ Պուր զարդապետի » . — Փալմիերի « Վրաց դարձը » . — Բօպ. Յ. Թոփչեամ « Յակոբ Մեծքարցի » :

Ուսուցչապետն Ֆրանց Նիկողայոս Ֆիմրէր հրատարակած է տետրակ մը՝ « Die armenische Literatur » վերնագրով. մասն կը կազմէ արեւելեան գրականութեանց նուիրեալ շարքի մը՝ Համառօտ պատկերացումն է ամբողջ հայ գրականութեան, սկիզբէն մինչև այսօր: Այսպիսի բաղադրական գործի մը մէջ, անձուկ ծրագրով, օտարներու համար սահմանուած, Հայ մը անշուշտ պակասներ պիտի գտնէ, բայց միանգամայն դիտողութիւններ՝ օտարի տեսակէտէ, հետեւաբար նոր գնահատումներ:

Պ. Ֆիմրէ կը համարի՝ թէ Հայերը Եւրոպայէն Ասիա գաղթած ըլլան, աւելի քաղաքակրթուած աշխարհ մը փնտռելով: Հայերէնը՝ իրանեանի մէջ ճիւղը չընդունիր. անոր անկախութիւնը կը դաւանի:

Հետաքրքրական են տեսութիւնները՝ Հայոց նոր մատենագիրներու մասին:

Աւելի ազգային նկարագիր կը գտնէ Արուսեանի, Պոռեանցի, Աղայեանի քով, քան Ռաֆֆիի, Իրենցիի, զորս Վալթէր Սթոյի աշակերտները կը համարի: Նազաբեան, Նալբանդեան, Պատկանեան կրած են արեւմտեան ազդեցութիւնը, բայց ոչ ճահ-ազգիի չափ, որ Լորտ Պայրընի հայացումն է:

Արդի բանաստեղծներէն գնահատման արժանի կը գտնէ Յովհաննիսեան, Թու-

մանեան, Դատուրեան, Խաճակեան, Աղայեան:

Հայ գրականութիւնը, Պ. Ֆինքի համար, Կովկասեանն է. Տաճկահայերէն կը ճանչնայ միայն Պէշիքթաշլեան և Դուրեան: Հեղինակը՝ յոյսեր կը տածէ Հայոց գրականութեան ապագային վրայ: Պ. Ֆինք, « Վրաց մատենագրութեան » նուիրած պրակին մէջ, Վրացիները՝ Գաղղիացուց հետ կը համեմատէ, Հայերը՝ Գերմանացուց:

*

Անվաւեր գրութեանց մէջ՝ հետաքրքրական է նամակ մը՝ որ ինչպէս կ'աւանդէ ինքնիրեն համար, երկնքէն ընկած է Ս. Պետրոսի տաճարին վրայ և ուղղուած է Հոռոմայ Փահանջապետին: « Թուղթ երկնառք » թարգմանուած է արեւմտեան և արեւելեան բազմաթիւ լեզուներով. բայց ամենէն աւելի հայերէն թարգմանութիւնն է՝ որ հաւատարիմ կերպով հին յունարէն բնագիրը կը ներկայացնէ: Աւտորիացի հայագէտ մը, Մաքսիմիլիան Բիտտեք հրատարակած է հայ թարգմանութիւնը՝, եւ թովպական, ասորական, աբաբական և քարշունի թարգմանութեանց հետ միասին²:

Հոյրէի Պեդրեպըն կ'ուսումնասիրէ Հայերէնի յոգնակի կազմութիւնները՝ և Յուդեական Գերաւոնները: Սոյն ըննութիւնը՝ լի են կարեւոր յայտնութիւններով: Յիշենք միայն հեղինակին կարծիքը աշխարհաբարի և Թուրքերէնի յարաբերութեանց մասին: Արդի հայերէնի շարադասութիւնը, իր ածականներուն անհոլով մնալը, կը համարուին ընդհանրապէս՝ թրքերէնի ազդեցութեամբ յառաջ եկած երեւոյթներ:

« Արդի հայերէնը ամենայաջող կերպով զերծած ազատած է նախահնդեւրոպական համաձայնութեան անլուծելի խառնակութենէն, որ դեռ այսօրս՝ երկար հազա-

րամեակներէ վերջ ալ՝ զրեթէ ամէն հընդեւրոպական լեզուի վրայ կը տիրէ, և վերադարձած է տրամաբանական այն պարզութեան, որուն համար մենք այլուստ՝ թրքաց և Մոնղոլներուն պէտք ենք նախանձիլ... զարգացման այլեւայլ հնարաւորութեանց մէջ ճիշտ այս ճամբան բռնել կարելի է որ բոլորովին անկախ եղած չըլլար դրացի ոչ հնդեւրոպական լեզուաց ազդեցութենէն. բայց այսու ամենայնիւ այս դրացիութիւնն՝ զարգացման մէջ օտար բան մը մտցուցած չէր. արդի հայերէնի համաձայնութիւնը արդիւնքն է հին հայերէնին, հին հայերէնին ալ՝ նախահնդեւրոպականին: Եւ իբրեւ այսպէս է նաեւ միաբանութեան միւս կէտերուն մէջ, որ կը տեսնուին արդի հայերէնի ու Թուրք-Մոնղոլական համաձայնութեանց միջեւ. օրինակի համար՝ արդի հայերէնի մէջ յետագաս նախադրութեանց կիրարկութիւնն՝ արդիւնքն է հին հայերէնի մէջ տեսնուած նախադաս նախադրութեանց աղբատութեան, և արդի հայերէնի համաձայնութենէն սկզբամբ տարբեր չէ զոր օր. սա նախադասութիւնը. « Ել ինքն գալարքն հանդերձ յերկինս (Եզնիկ) »:

Բագրատ Խաթաբեանց կը շարունակէ իր կարեւոր և հայ պատմութեան համար անմոռանալի աշխատութիւնը. « Արաբացի մատենագրեր Հայաստանի մասին »:

Դորադոյն ըննադատներ՝ զՎարդան Զեւեկեան կրօնքի և յունականութեան կուսակից մը, զՎատակ՝ գլուխ պարսկասէր խմբին և ճշմարիտ քաղաքագէտ: Եղիշէի ըննադատը՝ իրաւամբ դիտել կու տայ թէ գիտուններու այդ հանձարեղ գիւտը՝ սրբան քիչ կը համաձայնի պատմական եղբայրութեանց:

*

Յովհաննէս Երզնկացի, Պոպ կոչուած վարդապետի մէկ նոր երգն եւս կը հրա-

1. Der vom Himmel gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen und Recensionem. Wien, 1906.

2. Հրատարակութեան և հրատարակչի մասին ընդար-

ձակ գրութիւն մը ամսն չամդուս Ամսօրեայ. (1906, Թի. 9, 10).

3. Անդ, էջ 297.

4. Անդ, էջ 299.

տարակուի Արշակ Չօպունեանէն¹։ « Երկուս ի մէկտեղ բերած սկզբնաւորութեամբ »։

Նոյնը Գրական քրտնիկի մը մէջ առիթ կ'ունենայ միջնադարեան բառերու և տաղաչափութեան վրայ քննութիւն մ'ընելու, իր առաջարկած մեկնութիւնը, եթէ ոչ վերջնական, զուրկ չեն շահեկանութենէ։

*

Աւրելիոս Փալմիէրի իտալացիին հմտաւրից ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած է, « Վրաց պաշտօնական դարձն ի քրիստոնէութիւն² »։ Հայ պատմչաց ականդութիւնը համեմատուած են ուրիշ արեւելեան ազգաց տուած տեղեկութեանց հետ։ այսու ոչ միայն Վրաց դարձի խնդրոյն վրայ մեծ լոյս մը կը ծագի, այլ նաեւ հայ պատմագրութեանց։ Սոյն գործը ի մասնաւորի հետաքրքրական է նաեւ անոր համար որ կը խօսուի դրացի ազգի մը վրայ, որուն պատմութիւնը, լեզուն, պաշտամունքը այնքան սերտ աղերս ունեցած են հայկական նին հետ։

*

Բիզանդիոնի մէջ (թիւ 3052 սեպտեմբեր 29), Բժպ. Յ. Թօփճեան կը հրատարակէ, Արմաշի Գպրեմեանոց 187րորդ ձեռագրի մէջէն, Յակոբ Ա. Կլայեցի Կաթողիկոսի (1268—1287) այն գրութիւնը յորում Շնորհաւուր ընդհանրականին գիւտը կը ծանուցանէ։ այդ թուղթը, ինչպէս գիտել կու տայ Բժպ. Յ. Թօփճեան, հետեւեալ նոր յայտնութիւնները կը բերէ մեզ։

1. Յակոբ Կաթողիկոս, Կլայեցի կուշուած, Մեծքարցի էր։

2. Շնորհաւուր թուղթը՝ դար մ'ամբողջ անյայտ մնացած էր։

3. Շնորհաւուրն յետոյ նա ուրիշորդ Կաթողիկոսն էր, ոչ վկեցիորդ ինչպէս նշանակած է Պօղոս Հիւսնդանցի ընդարձակ Որացոյցը։

Բժպ. Յ. Թօփճեան այս թուղթը՝ ցարդ բանասիրութեան անծանօթ մնացած կը կարծէ. և Բիզանդական դար մը մոռցուած մնալը կը շեշտէ, ուղիղ ճամբու բերելու համար այն քննադատները՝ որ կ'ուրանան ինչ որ չէ յիշատակուած։

Բիզանդական, Բիզանդական անյայտ մնալն և Յակոբ Ա. Կաթողիկոսին շնորհիւ հայ ժողովրդեան մէջ տարածուիլն՝ արդէն ծանօթ էր Չամչեանի ժամանակ։ « Սա (Յակոբ Ա. Կլայեցի) ի նստիլ իւրում կաթողիկոս՝ զմտաւ ամենա զպարտա իւրոյ պաշտաման, կամեցաւ հանրական թուղթ գրել առ ամենայն ազգս Հայոց ըստ իւրաքանչիւր կարգի և հասակի ի զգաստութիւն և յուզողութիւն հասարակաց։ Այլ գտեալ զիդիցիք ընդհանրական քաղղ որքոյն Ներսիսի Շնորհաւուր, առաւել մեծ համարելով զայն՝ քան զոր խորհէնքն ինքնին գրել, ընդօրինակեալ զնոյն առաքեաց յայլ և այլ տեղիս »։ (Չամչեան, հատոր Գ, էջ 268)։

Յակոբ Կաթողիկոս Մեծքարցի չէր կըրնար ըլլալ ծննդեամբ, որովհետեւ Մեծքար վանք մ'էր Կիլիկիոյ մէջ, (Չամչեան, Գ, էջ 140, 261, 310, 341)։ Իր երկար բնակութեամբ՝ այդպէս կուշուած կ'երեւի։ Միևնոյն պատճառաւ՝ Կլայեցի ալ կուշուած է, ուստի Պ. Թօփճեան իրաւունք չունի պահանջելու որ կաթողիկոսաց ապագայ ցանկին մէջ՝ Յակոբ Ա. Մեծքարցի կուշուի, փոխանակ Կլայեցոյ։

Գարձեալ այս ճշմարտութիւնը՝ թէ Յակոբ Ա. ուրիշորդ կաթողիկոսն է յետ Շնորհաւուր, հանրածանօթ է բոլոր պատմաց և բացատրութիւն կազմողը՝ Բիզանդական Օրացոյցն է որ չէ նշանակած Անտիոքի Գ, որ 1203ին ինքզինք անկախ կաթողիկոս հրատարակեց ի Սեբաստիա, և Գալիթ Գ, զոր նոյն տարւոյն՝ Լեւոն Թ. Կաթողիկոս յայտարարեց, փոխանակ Յովնանէն որ իւրօրոտարար կը վարուէր իր հետ։

Այս թերութիւնները սակայն կ'անհետանան՝ երբ նկատենք միջոցներու պակասութիւնը՝ յորում կը գտնուի Պօլսոյ մէջ բանասիրութեամբ զբաղող մը, Յակոբ

1. Ամսթիտ, 1906, թիւ 6-7.

2. La conversione ufficiale degli Iberi al cristianesimo.

Ա. Կլայեցոյ թղթին հրատարակութիւնը սկզբնաւորութիւնն է արդիւնաւոր ձեռնարկի մը. Բժպ. Յ. Թօփճեան մտադիր է ի լոյս ընծայել ուրիշ եկեղեցական մասնագորական կարեւոր վաւերագրեր:

Եւրոպայի մէջ քանի՞ օրաթերթեր կան՝ որ զբաղին ձեռագրաց մէջ թաղուած գրութիւնները հրատարակելով և ուսումնասիրելով. արժանի է արձանագրուելու այս երեւոյթը, որ այնքան ուրախալի է, և այնքան պատուաբեր հայ լրագրութեան:

Խ.

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ՄԸ

Հարցմունք Աղլկան վէպի քննութեան մէջ Բազմավիպ, (1906 թիւ 7) զբաւ էի (էջ 346) թէ Եփեսոսի եօթն Մանկանց պատմութիւնը կը ճանչնայ նաեւ թէ՛վէտ. տուտի հեղինակը, զօր եօրե քննադրեր կը կոչէ: Հ. Ալիշան, Սիսուանի մէջ, (էջ 69) անդրազոյն տեղեկութիւններ կու տայ այս եօթն քննադրներուն վրայ, որոնցմէ կը տեսնուի թէ քրիստոնէիցմէ անցած է Աւարապետցոյ այս աւանդավէպը:

« Ի կողմ կճախառն քարաբլույ միոյ, յաւմէ գետոյն, իբր երեք ժամուք կամ տասն մղոնաւ հեռի ի քաղաքէն (Տարսոնի), է քարայր մի ստորերկրեայ քառակուսի կամարածեւ ի վերոյ, ուխտատեղի մահմէտականաց, չոր և իշեւանին սանդղոց, համարաւելով տեղի ննջման եօթանց ոմանց, հանգոյն քրիստոնէից աւանդութեան զեօթն մանկանց Եփեսոսի, և մի ի մեծագոյն կամ սրբազոյն ուխտից համարի առ նոսա. ուր և բազում զենմունս զառանց առնեն, ու տեղով և բաշխելով աղքատաց: Աւանդի ի կուրանի՝ երկարամայն ննջուաւ սոցին յանարեւ քարայրին, յորոյ մուտս տարածեալ պահապան կայր շուն և հալածէր զմերձեցեալսն. յաւելուն մեկնիչք նոցին՝ եթէ ոմանք երիս, այլք հինգ և ոմանք եօթն աստն զենջողսն, զատ ի շանէն, այլ

ստոյգն սակաւուց յոյժ գիտելի է, և թէ չէ պարտ վասն այնր հարցանել զքրիստոնեայս: Զարդիս զլեւանն կոչեն ճեպէլէ-քեհիփ կամ Ասպ-իւլ-քեհիփ (որ Թարգմանի բնակիչք քարայրի, զորմէ երկար ճառէ կուրանն ի սուրայն ԺԼ). և առ երկ կառուցեալ է մզկիթ մի փոքրիկ ծախիւք մօր Թագաւորացն Ապտուլ Մէճիտի և Ապպի Ազիզի, և տնկունք դադարք ուխտաւորաց և ուղեւորաց: Աւանդեն ոմանք յայլազգեացն՝ Խօթանց կամ չորից հսկայից ի Լամբրունէ իշեալ երբեմն վասն հարկս պահանջելոյ ի քաղաքացեաց Տարսոնի, և նախ մտեալ ի քարայրս յայս՝ յուտել և յարբենալ, և ի ըուն մտանելով թմբեալ մեալ զամս 150 կամ 200, և ի զարթնուն՝ տեսանել մեծամեծ փոփոխութիւնս հանդիպեալ յայն միջոց ժամանակի, և հրամանաւ այն ժամու տիրոջ Թագաւորին՝ (որ ջնջեալ էր զցեղ հսկայիցն), ի նմին այրի դադարել նոցա մինչև ցմահ իւրեանց, դարմանելով ոռնկօք որ կարգեցան նոցա, հօտ մի խաշանց. և փորել իւրեանց զերգմանս ընդ գետնաւ »:

Այս կտորին մէջ երկու կէտ կը հաստատեն թէ Եփեսոսի եօթն մանկանց պատմութենէն ծագումն առած է արաբական եօթն քննադրաց աւանդավէպը. առաջինը որ կուրանի մէջ կը յիշուի. այս հանգամանքը կը ցուցնէ թէ Աւարապետցոյ ըով ալ հնուց ի վեր մտած է այս աւանդութիւնը. երկրորդը որ նոյն կուրանը կ'արգիլէ որ չհարցնեն քրիստոնէից քննադրներուն ստոյգ թիւը. այս կը ցուցնէ որ կուրանը գիտէ թէ քրիստոնեայք ալ ունին նոյն աւանդութիւնը, որուն վրայ կրնան ալ աւելի ստոյգ տեղեկութիւններ տալ: Արդ զեւ աւելի որոշ կը տեսնուի որ Հարցմունք Աղլկան վէպին մէջ յիշուած եօթն մանկունքը արգելք մը չեն գրուածքին արաբացի հեղինակ մը ունենալուն և Հազարամէկ գիշերներու շարքին վերաբերելուն:

Հ. Ն. ԱՆԿՐԻԿՅԱՆ